

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2019
32

УДК 94:8](477)(082)

У 45

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Вип. 32. 372 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії (Західноукраїнської Народної Республіки, воєнної історії), а також містять розвідки про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії репрезентують дослідження мовних явищ за матеріалами пам'яток XVI–XVIII ст., засідань Галицького сейму, а також польовими матеріалами Чернігівщини.

Дослідження з літературознавства зосереджені довкола аналізу праць міжвоєнного періоду (Софія Яблонська-Уден), спогадів сучасників про відомих людей (Олена Пчілка).

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2019. Vol. 32. 372 p.

The collection of scientific papers is an interdisciplinary edition of the Institute which integrates studies in history, linguistics, and literary criticism.

Articles from historical block reveal current issues of history (the West Ukrainian People's Republic, military history) as well as investigations about famous persons and their importance in the formation of Ukrainian history.

Linguistic studies represent research of linguistic phenomena based on the materials of monuments of the 16th-18th centuries, meetings of Diet of Galicia and Lodomeria, field materials of Chernihiv region.

Literary criticism studies focus on the analysis of works of the interwar period (Sofia Jablonska-Uden), as well as memoirs of contemporaries about famous people (Olena Pchilka).

Рекомендувала до друку вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 10 від 26.11.2019 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., с.н.с. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристина (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Реманик Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

УДК 821.161.2(092)Пчілка+821.161.2-91.09
DOI: 10.33402/ukr.2019-32-341-351

Валентина ПРОКІП

*кандидат філологічних наук
науковий співробітник відділу української літератури
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4443-7090>,
e-mail: savchuk-va@ukr.net*

«НЕБУДЕННА» ЖІНКА ЗАЛІЗНОЇ ВДАЧІ: ОЛЕНА ПЧІЛКА ОЧИМА СУЧАСНИКІВ (на матеріалі спогадів про письменницю)

Подано фрагментарні спогади про Ольгу Петрівну Драгоманову-Косач напередодні 170-ліття від дня її народження. Окреслено портрет Ольги Драгоманової-Косач з акцентом на основних людських якостях її характеру та з подальшою перспективою укладання життєпису. Зазначено, що матеріали дослідження допоможуть по-іншому подивитися на постать Олени Пчілки, яку традиційно донині розглядають лише в контексті вивчення біографії її доньки – Лесі Українки.

Ключові слова: Олена Пчілка, біографія, спогади, сучасники, родина, портрет.

В Україні, мабуть, немає жодної людини, яка б не знала імені Ольги Петрівни Драгоманової-Косач. Щоправда, на жаль, унікальність цієї неординарної для своєї епохи жінки найчастіше розглядають лише в контексті розмови про її доньку – Лесю Українку. Проте українська громадськість нерідко забуває, що й сама Олена Пчілка не тільки талановита українська письменниця, яка спробувала себе чи не у всіх жанрах літератури, а й одна з перших українських жінок-видавців, журналістів, редакторів, академіків, а ще публіцист, перекладач, фольклорист... Здається, уже й цього було б достатньо, щоби вшанувати одну з найактивніших громадських діячок свого часу в рік, коли відзначаємо 170-ліття від дня її народження.

Нині чи не найбільш результативна та цікава можливість наблизитися до розуміння особистості Ольги Драгоманової-Косач – вивчення її життєпису в контексті мемуаристики, до якої останнім часом прикута увага багатьох українських літературознавців. Спробу увиразнити її біографію за допомогою спогадів уже зробила волинська дослідниця Тетяна Данилюк-Терещук¹, представивши, щоправда, лише частину документальних свідчень про письменницю. Авторка зосередила увагу на сприйнятті сучасниками постаті Олени Пчілки.

¹ Данилюк-Терещук Т. *Мемуари про Олену Пчілку як історико-літературне джерело. Волинська філологічна: текст і контекст*: зб. наук. праць. Луцьк, 2012. Вип. 13: Портрет кафедри української літератури у часі. С. 109–122.

Додавши нові свідчення рідних і знайомих Ольги Петрівни, спробую окреслити її портрет як представниці роду Драгоманових-Косачів, що відіграв надзвичайно важливу роль у формуванні української еліти у другій половині XIX – на початку XX ст. Методологічна основа – комплексний підхід до пізнання особистості Олени Пчілки крізь призму спогадів її рідних, знайомих і колег. Актуальність публікації зумовлена інтересом, що зростає, науковців до мемуаристики взагалі та потребою дослідження життя Олени Пчілки як письменниці, науковця, редактора, видавця, активної громадської діячки зокрема.

Знайти окремі рядки біографії Ольги Петрівни Драгоманової-Косач сьогодні не проблема. І хоча, залежно від року публікації, вони по-різному тоновані у світлі політичних реалій та епох (від ліберально-буржуазних чи відверто націоналістичних у радянський період до акцентів на її самостійницьких уподобаннях в сучасному літературознавстві), фактуальність залишається мало вивченою. Наукової біографії Ольги Петрівни Драгоманової-Косач, попри все, нині не написано. Та й відомо не так багато, як хотілося б.

Народилася Ольга Петрівна Драгоманова (у шлюбі Косач), згідно з автобіографією, 17 липня, а фактично 17(29) червня 1849 р. у містечку Гадячі на Полтавщині в небагатій дворянській родині, що брала початок, за деякими даними, від грецької аристократії. Батько, Петро Якимович Драгоманов, походив із козацької старшини, що після скасування Гетьманщини одержала всі права російського дворянства. Здобувши чудову освіту в Петербурзі, працював ученим юристом у військовому міністерстві. Крім того, замолоду пробував писати, навіть публікував свої твори в тогочасних російських альманахах. 1838 р. після смерті батька переїхав у Гадяч, де й одружився з місцевою панночкою Єлизаветою Іванівною Цяцькою, майбутньою матір'ю Ольги. У подружжя народилося шестеро дітей, старшим серед яких був Михайло Драгоманов – майбутній учений-історик, політик, активний громадський діяч. Тамара Скрипка так описує триб життя дому, з якого вийшла Ольга: «Атмосфера дому Петра Драгоманова була досить своєрідною, як і сам господар. Поряд з українською мовою, стародавнім побутом, захопленням українськими народними піснями, панували радикальні політичні настрої. Заможні гадяцькі обивателі не мали до нього довіри й не любили за прихильність до селян. А звичай Драгоманова (якого він навчив і синів) знімати шапку у відповідь на уклін селянина сприймали як знак крайнього вільнодумства і майже неблагонадійності. Але в Петра Драгоманова були серед гадячан приятелі та однодумці – Яків Рудченко [батько відомих у літературі письменників Панаса Мирного та Івана Білика, приятель Михайла Драгоманова], Амвросій і Семен Метлинські, родини Кучинських і Шульженків.

Дітям прищеплювали любов до читання, знань, народної словесності. У роді не переривалися літературні та революційні традиції»². За спогадами самої Олени Пчілки, перші ази науки діти в родині одержали саме від батька, який володів кількома іноземними мовами та був досить освіченою людиною свого часу. Проте рання смерть господаря внесла корективи в життя Драгоманових. У 12 років Ольга потрапила у приватний Зразковий пансіон благородних дівиць Агати Нельговської в Києві. Доречно сказати, що цей заклад освіти неவிпадково зацікавив Михайла

² Скрипка Т. Олена Пчілка. URL: <https://www.t-skrypka.name/KosachFamily/OlenaPchilka.html> (дата звернення: 21.05.2019).

Драгоманова, який після смерті батька став опікуном Ольги, адже пансіон позитивно вирізнявся з-поміж подібних. Науки тут викладали на дуже високому рівні. Так, зокрема, природознавство читав відомий російський педагог, хірург М. Пирогов, малювання – один із найвідоміших фотографів Києва Франц де Мезер, а історію дівчата студіювали в самого Михайла Драгоманова. Досить добре викладали також іноземні мови, зокрема німецьку та французьку, якими Ольга, як одна з найкращих учениць пансіону, володіла досконало все життя. Ці знання неабияк згодилися дівчині після одруження з Петром Антоновичем Косачем (22 липня (3 серпня) 1868 р.). Ольга Петрівна, народивши шестеро дітей (Михайла, Ларису, Ольгу, Оксану, Миколу, Ізидору), продовжила традицію Драгоманових займатися початковою освітою хлопців і дівчат удома, разом із чоловіком виховувала їх у патріотичному дусі, не довіряючи тодішнім гімназіям. Паралельно Олена Пчілка (такий псевдонім фактично подарував їй чоловік, захоплюючись невгамовністю та працьовитістю дружини) вела активне громадське життя, займалася справою популяризації українських народних пісень, візерунків, дитячого театру, перекладала кращі зразки російської та західноєвропейської літератури, а ще уславилася як автор багатьох оригінальних творів (ліричних поезій, байок, переспівів, поем, повістей, новел, драм) та видавець і редактор кількох альманахів і часописів («Перший вінок», «Рідний край», «Молода Україна» тощо). Була першим критиком і порадником для своїх дітей, відомих у літературі як Леся Українка, Михайло Обачний, Олесь Зірка.

Якою ж постає перед нами Ольга Петрівна Драгоманова-Косач крізь призму мемуаристики на відстані років? Позаяк вона, маючи на час смерті 81 рік, пережила більшість своїх сучасників, то, на жаль, знайомих, які залишили хоча б невеликі спогади про неї, не так і багато. Здебільша про Косачеву, як за життя її часто називала українська громадськість, залишили фрагментарні згадки представники нового покоління української інтелігенції або ж молоді колеги у видавничій справі: Юрій Тищенко (Сірий)³, Сергій Єфремов⁴, Дмитро Донцов⁵, Максим Славінський⁶, Петро Одарченко⁷. І, звісно, рідні Олени Пчілки, насамперед дві доньки – Ольга Косач-Кривинюк⁸ та Ізидора Косач-Борисова⁹. Проте навіть цього достатньо, щоб усвідомити, що життя Ольги Петрівни зовсім не було подібним до буднів тогочасних жінок її соціального стану.

³ Сірий Ю. З моїх зустрічей. *Олена Пчілка. Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка). Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія* / упоряд. Т. Скрипки. Нью-Йорк; Київ: Темпора, 2015. Кн. II. С. 317–327.

⁴ Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади). Київ: Темпора, 2011. 792 с.

⁵ Донцов Д. Мати Лесі Українки (Олена Пчілка). URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/DviLiteratury/OlenaPchilka.html> (дата звернення: 21.05.2019).

⁶ Славінський М. Горгаючи сторінки життя. Заховаю в серці Україну. Поезія. Публіцистика. Спогади. Київ: Юніверс, 2002. 416 с.

⁷ Одарченко П. Славна дочка українського народу Олена Пчілка. Українська література: зб. вибр. ст. Київ: Смолоскип, 1995. С. 46–66.

⁸ Косач-Кривинюк О. Мати Лесі Українки (з моїх споминів). Спогади про Леся Українку: в 2-х т. / упоряд. Т. Скрипки. Нью-Йорк; Київ: Темпора, 2017. Т. 1. С. 134.

⁹ Косач-Борисова І. Зелений Гай (спогад). *Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка). Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія* / упоряд. Т. Скрипки. Нью-Йорк; Київ: Темпора, 2015. Кн. II. С. 101–117; Косач-Борисова І. Спогад про Олену Пчілку. *Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка). Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія* / упоряд. Т. Скрипки. Нью-Йорк; Київ: Темпора, 2015. Кн. II. С. 217–222.

Збереглося немало світлин Олени Пчілки, однак її зовнішність усе одно не могла залишитися поза увагою сучасників. І не випадково. Описуючи матір, Ольга Косач-Кривинюк згадувала, що та «бувши вродливою жінкою замолоду, одягалася і зачісувалася, як показувала тогочасна мода і її жіночий інстинкт, щоб виглядати якнайкраще»¹⁰. Подібні коментарі щодо портрету знаходимо й у спогадах Ізидори, наймолодшої доньки Косачів: «... замолоду була гарна на вроду. Дуже граціозна...»¹¹. Про зовнішню красу Олени Пчілки згадували не раз і знайомі письменниці. Наприклад, про перші враження від спілкування з Михайлом Драгомановим та його сестрою Ольгою за багато років, уже перебуваючи в еміграції, писала Софія Русова: «Молодий, недавно одружений з красунею Людмилою Михайлівною, осяяний своєю талановитістю і популярністю між студентами, він часто бував на “чаях” у Старицьких, бував і в нас на театральних виставах. Завжди веселий, дотепний, він умів і поглузувати з людей, спостерегти їх слабкі риси і посміятись навіть із своїх близьких. Часто жартував із своєю жінкою, любив танці, і ми не раз із ним вальсували під чудову музику Лисенка.

Разом із ним з[']являлась теж дуже гарна сестра його Ольга. Це була горда і пишна панночка, що її ми трохи боялися. Вона завжди мовчки слухала жартів брата, але й сама іноді вміла вставити дуже влучне слівце. Обі ці пані завжди ходили в чудових українських убраннях»¹². Товариш Михайла Драгоманова Михайло Подолінський, який познайомився з Оленою Пчілкою у Відні в липні 1872 р., описуючи її у листі до етнографа Мелітона Бучинського, теж звертав увагу на зовнішню та внутрішню схожість брата зі сестрою: «Она ж – дівчатко 20-літнє: живий портрет Михайла Петровича...»¹³. Такої ж думки згодом був і сам М. Бучинський, який у листі до приятеля В. Навроцького від 8(20) грудня 1872 р. коротко, проте із захопленням, охарактеризував свою нову знайому: «Ein her[r]liches Weib!»¹⁴.

Сучасники Ольги Петрівни стверджували, що вона була досить привабливою жінкою навіть у похилі літа. Український фольклорист із Галичини Іван Зілінський із дружиною Лідією (донькою Мелітона Бучинського), здійснюючи наукову подорож по Україні, 1911 р. відвідали п. Ольгу. Згодом у листі до проф. Студинського від 28 березня 1925 р. науковець детально описав господиню дому Косачів у Києві: «Олена Пчілка зробила на нас сильне враження своїм зверхнім виглядом, а ще більш своєю надзвичайною інтелігенцією. Перед нами стояла дуже поважна жінка в силі віку, повна життя та енергії. Дуже симпатичне обличчя, без найменшої зморшки, чорні палкі очі та чорне, наче в ворона, волосся свідчили про її колишню вроду. Ніхто не сказав би, що вона саме тоді почала шістдесят третій рік життя»¹⁵. Особливо ж вирізнялися на її обличчі, за спостереженнями Юрія Тищенко (Сірого), очі «зі сталевим відтінком», які під час цікавої розмови «світились ясным

¹⁰ Косач-Кривинюк О. Мати Лесі Українки... С. 134.

¹¹ Косач-Борисова І. Спогад про Олену Пчілку... С. 221.

¹² Русова С. Мої спомини. Львів: Видавнича кооператива «Хортиця», 1937. С. 42–43.

¹³ Студинський К. Зустріч Ольги Косачевої з Мелітоном Бучинським 1872 р.: До історії єднання Великої України з Галичиною. *Наша культура*. 1936. Кн. 11. С. 732.

* Ein her[r]liches Weib! (нім.) – Чудова жінка! Прекрасна жінка!

¹⁴ Ibid. С. 734.

¹⁵ Студинський К. Зустріч Ольги Косачевої з Мелітоном Бучинським 1872 р.: До історії єднання Великої України з Галичиною. *Наша культура*. 1936. Кн. 12. С. 791.

промінням»¹⁶. Проте залежно від контексту спілкування, як згадував Дмитро Донцов, Олена Пчілка могла бути й іншою: «Пара проникливих суворих очей, з-під трохи насуплених брів, висунуте наперед, виразно окреслене, підборіддя, високе просте чоло, твердо закросні уста...»¹⁷. Такою бачили її співрозмовники під час дискусії у випадку категоричної незгоди з опонентом.

Вирізняло цю, за висловом Юрія Тищенка, «небуденну» людину¹⁸ з-поміж інших жінок і її особливе ставлення до побуту, якого Олена Пчілка не любила і від ведення якого намагалася відсторонитися якомога далі. Її донька Ольга вже після смерті матері щодо цього писала: «Жіночого домашнього господарства не любила, не вмiла його провадити і не провадила, так само і дамського рукоділля не робила, але *ex tempore** могла спекти чудову паску “бабущину” або скраяти і приладувати до пошиття штудерну** дамську сукню»¹⁹. Щоправда, для сторонніх очей це було зовсім непомітно. У домі все працювало, як добре налагоджений годинниковий механізм. Нестор Гамбарашвілі, який студентом близько двох років (1895–1897) винаймав у них помешкання, згадував: «Уся родина Косачів була дуже дружна. За відсутності голови родини, Петра Антоновича, усі турботи і клопоти про неї лежали на господині дому Ользі Петрівні, жінці розумній, тихій, скромній, люблячій свою сім'ю»²⁰. Квартирант навіть за багато років детально описував побут Косачів, облаштований матір'ю, настільки той вразив чоловіка: «У домі дотримувалися строгого розпорядку. Усе було розписано, щоб діти жодної хвилини не втрачали. Багато читали, займалися мовами, ідейні були діти. Усе це завдяки матері. Коли приходив до них, то завжди думав, яким би я був щасливим, коли б за мною і за моєю роботою так слідували»²¹. Без сумніву, власний приклад мами та її педагогічні ідеї щодо формування особистості дитини, реалізовані на практиці, приносили неабиякий результат. Олена Пчілка, яка «була ворогом муштрування дітей, надуживання дорослих примусом, наказом у стосунках з дітьми, говорячи завжди, що така суворість дорослих з дітьми “пригашує” дух»²², виховувала представників нової, саме української, інтелігенції. Крім того, і власні діти, і друзі родини, які часто бували в Косачів, завжди були оточені особливою турботою. «У всіх своїх заходах, – згадувала Ізидора Косач-Борисова, – мама дбала завжди і про естетику, й про доцільність, а також і про вигоду й смаки близьких їй людей»²³. Родина славилася гостинністю, недарма в Колодяжному, а згодом і в Зеленому Гаю, завжди відпочивав хтось із друзів чи знайомих Косачів: Франки, Трегубови, Комарови, Лисенки, Старицькі, Карташевські, М. Мережинський, Г. Мачтет, С. Мержинський, Л. Жебуньов, В. Науменко, О. Левицький, Ф. Красицький, І. Труш та ін. І багато хто

¹⁶ Сірий Ю. З моїх зустрічів... С. 319.

¹⁷ Донцов Д. Мати Лесі Українки...

¹⁸ Сірий Ю. З моїх зустрічів... С. 323.

* *Ex tempore* (лат.) – за потреби, відразу.

** *Штудерний* (діал.) – уміло, майстерно зроблений; мудрований.

¹⁹ Косач-Кривинюк О. Мати Лесі Українки... С. 134.

²⁰ Гамбарашвілі Н. Мої спогади про велику українську поетесу Лесю Українку / підгот. І. Щукіна. *Леся Українка: доба і творчість*: зб. наук. праць і мат. Луцьк, 2009. Т. 1. С. 188.

²¹ *Ibid.*

²² Косач-Борисова І. Спогад про Олену Пчілку... С. 221.

²³ Косач-Борисова І. Зелений Гай (спогад)... С. 107.

не одноразово, адже в домі, не без впливу господині, а в основному саме завдяки їй, панувала особлива атмосфера.

Справді, Олена Пчілка вважала дрібні побутові проблеми справою друго-рядною. Натомість її більше хвилював духовний поживок чи власних дітей, чи гостей домівки. Ізидора Петрівна згадувала, що в Зеленому Гаю, наприклад, багато читали й обговорювали нові твори, дискутували, влаштовували літературні «конкурси» тощо. І все це на фоні чудової гадацької природи й особливої людяності у сприйнятті життя з перевагою духовних інтересів. І створити таку творчу й невимушену атмосферу Олені Пчілці як господині вдавалося насамперед завдяки вмілому спілкуванню, про що часто згадували її сучасники. Юрій Тищенко навіть за багато років захоплено ділився враженнями про знайомство з нею: «Розмовляти з Оленою Пчілкою було завжди дуже цікаво. Великий життєвий досвід, широке знання як нашої, так і чужої літератури, загальна освіченість, а головне – глибока переконаність у тому, що вона боронить, захоплювали слухача»²⁴. Мовлення письменниці і справді не могло не зачаровувати. Зілинський, наприклад, згадував: «Мене займала найбільш правильна, чиста мова Олени Пчілки та її гарна вимова. Я ловив ухом кожний її звук»²⁵. Ольга Драгоманова-Косач спілкувалася винятково українською, навіть якщо розмова відбувалася у приймальні генерал-губернатора. Крім того, її манера вкраплювати народні приповідки тоді, коли співрозмовникові треба було натякнути на деякі делікатні моменти, частенько вибивала його з колії, особливо якщо той не зовсім досконало знав український фольклор. Саме ця манера стала поштовхом до того, що й про саму Олену Пчілку, точніше про її «драгоманівську» вдачу, складали приказки. Окремі з них цитує у «Щоденнику» відомий український меценат кінця XIX – початку XX ст. Євген Чикаленко: «Пчілку й медом не годуй, а – Перцем», «Пчілка – баба з Перцем»²⁶. Іншим героєм обох приповідок став непримиренний опонент Олени Пчілки – проф. Володимир Перетц. Історія їх протистояння 1908 р. описана у спогадах відразу двох знайомих Ольги Петрівни. Зокрема, Юрій Тищенко згадував: «Перша моя зустріч з Ольгою Петровою Косач (псевдонім – Олена Пчілка) відбулась за дещо оригінальних обставин. Не пригадую навіть, чи саме тоді ми й познайомилися, але сцену, свідком якої довелось бути, пам'ять моя зберегла дуже добре. Хоч Є. Х. Чикаленко й зафіксував її в своєму щоденнику, та вона була так характерна для Ольги Петрівни, що я дозволю повторити її у цих споминах.

Під час приїзду М. С. Грушевського до Києва (зі Львова) українське громадське життя тут особливо оживлювалось. За час його (звичайно короткого) перебування в Києві мало не щодня відбувались лекції, засідання тощо. Так було й на цей раз.

У Києві ще 1907 року стараннями М. С. Грушевського здобуто дозвіл на заснування Київського Наукового Товариства. Засідання членів товариства відбувались звичайно тільки під час перебування в Києві Грушевського. Засідання були завжди велелюдні, бо крім членів на них могли бува[т]и й сторонні люди. Засідання, за яке йде мова, відбувалось на Вел[икій] Підвальній у музичній школі

²⁴ Сірий Ю. З моїх зустрічів... С. 319.

²⁵ Студинський К. Зустріч Ольги Косачевої з Мелітоном Бучинським 1872 р.: До історії єднання Великої України з Галичиною. *Наша культура*. 1936. Кн. 12. С. 791.

²⁶ Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). Київ: Темпора, 2011. С. 41.

М. Лисенка. Наукове товариство не мало ще тоді власного приміщення. Головував М. С. Грушевський.

Між іншими справами проф. В. Перетц порушив питання про участь Товариства у вшануванні Л. М. Толстого з нагоди вісімдесяти років народження письменника. Він радив послати від Товариства вітання в писаній формі. У дебатах забрала слово Олена Пчілка. Вона гаряче стояла на тому, що українська інституція не мусить цього робити, підкреслюючи до того ж, що Толстого загалом не варт вшановувати так, як це робило тодішнє громадянство.

Проф. В. Перетц всіма силами боронив свою пропозицію і, закінчуючи досить-таки довгу промову, чи то навмисне, щоб уколоти Олену Пчілку, чи випадково прохопився такою фразою: “Хотя мне часто говорят, что я страдаю женскою болтливостью, но...”.

Не встиг він ще закінчити фрази, як знервовано встала Олена Пчілка і, стримуючи своє роздратування, звернулася до присутніх зі словами: “Я певна, що наш професор, – тут вона показала на М. С. Грушевського, – ніколи не дозволив би при дамах сказати таку неделікатність, як це дозволив собі кацапський професор!...” – і показала на професора Перетца.

М. Грушевський намагався перевести прикрий інцидент на жарт, підбіг до Перетца й почав його пошепки заспокоювати. І. М. Стешенко говорив щось докірливо Олені Пчілці. Присутні почували себе ніяково й не знали, що робити. Тоді проф. Перетц, щоб вивести всіх з ніякового становища, встав і почав розмову про те, що саме тепер він, мовляв, студіює українські приказки й натрапляє там на дуже багато дотепних, як от: “Це та баба, що їй чорт на махових вилах черевики подавав”. Всі розуміли, кого це стосується.

Олена Пчілка, щоб не лишитись в боргу, кинула з місця:

– Еге ж, є у нас дуже влучні приказки, наприклад: “Покірне телятко дві матки ссе”.

Це був натяк на те, що Перетц працює одночасно як у російських, так і в українських наукових установах (наприклад, в Українському Науковому Товаристві в Києві і в Товаристві “Нестора Летописца”). Назривав новий конфлікт, і М. С. Грушевський поспішив закрити засідання²⁷.

Іноді непрості взаємини були в Олені Пчілці й з іншими активістами українського культурного життя. Частенько, наприклад, «жалила» вона свого конкурента у видавничій справі Євгена Чикаленка, який фінансував газету «Рада», чи представників видавництва «Вік» – Сергія Єфремова й Олександра Лотоцького. Останніх, зокрема, за бажання, всупереч забороні Ольги Петрівни, розкрити на сторінках упорядкованої ними тритомної антології української літератури ХІХ ст. (1900–1902) псевдоніми Олені Пчілки та Лесі Українки. До того ж ця жінка ніколи не поступалася позиціями, до останнього тримаючи оборону. Про її принциповість згадують практично всі сучасники, як рідні, так і знайомі письменниці, як-от:

«Лесина мати була дуже розумна, горда, певна себе і певна в правості своїх думок і переконань людина, тверда й уперта в переконанні життя того, що уважала за потрібне. Дуже небезстороння (коли кого любила, то прощала йому багато чого, кого не любила, то знаходила в ньому й неіснуючі вади), дуже ревнива, недовірлива (напр[иклад], була переконана, що про правдиве відношення до себе в когось

²⁷ Сірий Ю. З моїх зустрічів... С. 317–318.

можна довідатись, лише ненароком почувши чи прочитавши його думку), добра загалом, але могла бути жорстокою і то навіть, або й особливо до тих людей, що їй сильно любила» (Ольга Косач-Кривинюк)²⁸.

«Ми малими інстинктивно, а дорослі вже свідомо розуміли, що мати наша має вдачу сильну, енергійну, сміливу, тверду у своїх переконаннях» (Ізидора Косач-Борисова)²⁹.

«Ольга Косачева, всією своєю діяльністю, а була вона дуже різномодна, належала якраз до цього типу жінок-мужчин, з твердим характером, невгнутими переконаннями» (Дмитро Донцов)³⁰.

«На перший погляд мати Лесі Українки здавалася суворою, сухою, але вона настільки була принциповою і вимогливою, що важко собі уявити людину більш принципову. Цю принциповість вона передала і своїм дітям» (Нестор Гамбарашвілі)³¹.

Причину такої затятості науковці нерідко вбачають у залізній вдачі представників родини Драгоманових. І. Денисюк і Т. Скрипка у книзі «Дворянське гніздо Косачів» також пояснюють це певним психологічним чинником: «І Михайло Драгоманов, і його сестра Ольга Петрівна та її дочка Лариса Петрівна мали отой “драгоманівський характер”, в якому поєднувались напускна “сталь” з затамованою ніжністю, холодна теорія і сердечна пристрасть»³². На цьому фоні вирізнялися й інші, не менш вагомі, риси вдачі жінки. Донька Ізидора згодом писала: «Була розумна, освічена, з сильно розвиненим почуттям громадськості»³³. Варто згадати також влучну характеристику Нестора Гамбарашвілі, який у спогадах кілька разів наголошував, що Ольга Петрівна була надзвичайно безкорисливою людиною³⁴ і «дуже тепло ставилась до молоді, особливо до революційно настроєної»³⁵. Доречно сказати, що таке поєднання принциповості, вимогливості, високої культурності та безкорисливості викликало подив у громади. Олену Пчілку позаочі називали дивачкою. Так завжди буває, коли суспільство не може усвідомити та вмотивувати для себе вчинків інших. А зрозуміти її на той час міг далеко не кожен. Насамперед вирізнялися її політичні погляди. Олена Пчілка відстоювала власні переконання, що найперше ґрунтувалися на позиціях самостійності України, що тоді, за словами Юрія Тищенка, вважалося «майже ерессю»³⁶. У розмові з ним щодо антисемітизму, у якому звинувачували редакцію «Рідного краю», а отже, і її, Олена Пчілка зізналася: «Особисто я ... ніколи не була, та й не є юдофобкою, але знаю й бачу, скільки лиха завдав нашому народові своєю політикою та своїми методами визиску цей народ. Звичайно, є чимало моментів, що, до певної міри, виправдують поступовання жидів, та не можна ж приховати факту, що виступають вони завжди на стороні кожного, хто бореться з нашим рухом, протидіє нашим прагненням збудувати собі власну хату. Це ведеться не з якоїсь конечности, тому я й не можу замовчувати таких явищ.

²⁸ Косач-Кривинюк О. Мати Лесі Українки... С. 134.

²⁹ Косач-Борисова І. Спогад про Олену Пчілку... С. 221.

³⁰ Донцов Д. Мати Лесі Українки...

³¹ Гамбарашвілі Н. Мої спогади... С. 188.

³² Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів: Академічний експрес, 1999. С. 31.

³³ Косач-Борисова І. Спогад про Олену Пчілку... С. 221.

³⁴ Гамбарашвілі Н. Мої спогади... С. 190.

³⁵ Там само С. 189.

³⁶ Сірий Ю. З моїх зустрічей... С. 320.

Не можу також промовчувати й того, що яскраво позначається останніми часами в нашому житті. Безперечно, рух наш уже вийшов з тих берегів, коли його можна було не помічати. Тепер, хто має хоч трохи здібности заглянути вперед, бачить, що незабаром і в нашій господі зможе мати добрі інтереси (особливо матеріальні), а тому чимраз більше до нас пристають люде, яким справа наша цілком байдужа. Вони шукають тут суто матеріальних вигод. Це помітно у виступах навіть визначних москалів. Я завжди боролась, борюсь і буду боротись за те, щоб той, хто віддає себе праці на українській ниві, був українцем не тільки на словах, а й духом. Те, що маю тепер мало передплатників, мене не дуже бентежить. Буду тягти, поки матиму змогу. Але як стояла до цього часу, так і далі стоятиму в обороні гідности нашого народу»³⁷. Гірко, однак її слова виявилися пророчими.

Такою ж малозрозумілою на той час була і література, яку творила Олена Пчілка. Жінка вже тоді не йшла на жодні компроміси в українському питанні, маючи незмінну позицію щодо цього. Д. Донцов згодом зауважував: «Замість загальноукраїнського всецілющего зілля на всі болі, – милосердної сльози, шукала вона в своїх творах чинного протесту. А хоч зачіпала й ті самі проблеми, то порушувала їх глибше. Інші – огортали симпатією все своє, яке б воно не було; вона – ота “шовіністка” – розрізняла, не раз картаючи власне оточення»³⁸.

І все-таки чи не найбільшою втіхою життя були діти, у яких намагалася, за її ж влучними словами, перелити свою душу та думки. І розуміла, що це їй вдалося. Юрій Тищенко пригадав одну розмову з Оленою Пчілкою про Лесю Українку: «Хоч Олена Пчілка й говорила про неї не як про доньку, а тільки як про визначну поетесу, проте в словах кидалось раз у раз про любов до Лесі й гордість за неї. Та й не дивно, бо ж у той час поетеса посідала серед наших письменників перше місце. Вже тоді, незважаючи на стан свого здоров'я (а воно було дійсно катастрофальне), Леся творила речі надзвичайної вартости. У розмові з Оленою Пчілкою відчувалось, що у формуванні та розвитку цього таланту неабияку роль відіграла ця “безкомпромісова” мати»³⁹. Не погодитися з цим неможливо, адже Ольга Петрівна Драгоманова-Косач була великою людиною, що зуміла стати ще й великою матір'ю. І хоча не завжди легкими були взаємини цих двох непересічних представниць давнього українського роду, важко переоцінити ту надзвичайну роль, яку відіграла Олена Пчілка у формуванні особистості геніальної Лесі Українки, так і залишившись у її тіні.

Одна з головних особливостей мемуаристики – суб'єктивне осмислення якоїсь події або ж постаті. Звісно, спогади сучасників про Олену Пчілку теж не позбавлені цього. Рідні О. Драгоманової-Косач (доньки Ольга й Ізидора), її знайомі (М. Бучинський, Н. Гамбарашвілі, Д. Донцов, І. Зілинський, С. Єфремов, Ю. Тищенко (Сірий), М. Подолинський, С. Русова, Є. Чикаленко), згадуючи про минуле, опиралися не лише на власну пам'ять, а й на свій життєвий досвід. Проте, проаналізувавши їх спогади, без сумніву, можна зробити висновок, що Олена Пчілка вирізнялася з-поміж інших тогочасних жінок. Ерудована, гостинна, безкорислива, принципова, тверда у своїх поглядах, здатна відстояти свої переконання, дещо прямолінійна, безкомпромісна, з розвиненим почуттям громадськості, національно

³⁷ Сірий Ю. З моїх зустрічів... С. 319–320.

³⁸ Донцов Д. Мати Лесі Українки...

³⁹ Сірий Ю. З моїх зустрічів... С. 320.

свідома, вимоглива, вродлива... Такою сучасники бачили представницю роду Драгоманових, яка, випереджуючи свій час, стояла біля витоків національно-культурного відродження України. На жаль, і досі громада належно не оцінила вклад у справу української незалежності цієї «небуденної» жінки залізної вдачі, яка була змушена воювати за себе і за дітей як за життя, так і після смерті. Це переконує у потребі подальших досліджень.

REFERENCES

1. Chykalenko, E. (2011). *Schodennyk (1907-1917)*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
2. Danyiuk-Tereshchuk, T. (2012). Memuary pro Olenу Pchilku yak istoriko-literaturne dzherelo. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst*, 13, 109–122 [in Ukrainian].
3. Denisiuk I., & Skrypka, T. (1999). *Dvorianske hnizdo Kosachiv*. Lviv: Academichnyi ekspres [in Ukrainian].
4. Dontsov, D. (1958). *Maty Lesi Ukrainki (Olena Pchilka)*. Retrieved from <https://www.myslenedrevo.com.ua/en/Publ/Dontsov/DviLiteratury/OlenaPchilka.html> [in Ukrainian].
5. Efremov, S. (2011) *Schodennyk. Pro dni mynuli (spohady)*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
6. Gambarashvili, N. (2009). Moi spohady pro velyku ukrainsku poetesu Lesiu Ukrainku. *Lesia Ukrainka: doba i tvorchist*, 1, 186–200 [in Ukrainian].
7. Kosach-Borysova, I. (2015). Spohad pro Olenу Pchilku. In T. Skrypka (Ed.), *Larysa Petrivna Kosach-Kvitka (Lesia Ukrainka). Biohrafichni materialy. Spohadi. Ikonohrapfiia* (Vol. 2, pp. 217–222). New York, Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
8. Kosach-Borysova, I. (2015). Zelenyi Hai (spohad). In T. Skrypka (Ed.), *Larysa Petrivna Kosach-Kvitka (Lesia Ukrainka). Biohrafichni materialy. Spohadi. Ikonohrapfiia*, (Vol. 2, pp. 101–117). New York, Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
9. Kosach-Krivyniuk, O. (2017). Maty Lesi Ukrainki (z moih spomyniv). In T. Skrypka (Ed.), *Larysa Petrivna Kosach-Kvitka (Lesia Ukrainka). Biohrafichni materialy. Spohadi. Ikonohrapfiia*, (Vol. 1, pp. 134). New York, Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
10. Odarchenko, P. (1995). Slavna dochka ukrainskoho narodu Olena Pchilka. *Ukrainska literatura: vybrani statti*, 46–66 [in Ukrainian].
11. Rusova, S. (1937). *Moi spomyny*. Lviv: Hortytsia [in Ukrainian].
12. Siryi, Yu (2015). Z moih zustrichiv. Olena Pchilka. In T. Skrypka (Ed.), *Larysa Petrivna Kosach-Kvitka (Lesia Ukrainka). Biohrafichni materialy. Spohadi. Ikonohrapfiia*, (Vol. 2, pp. 317–327). New York, Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
13. Skrypka, T. (2010). Olena Pchilka. *Lesia Ukrainka: dolia, kultura, epoha*, 1, 89–98. Retrieved from <https://www.t-skrypka.name/KosachFamily/OlenaPchilka.html> [in Ukrainian].
14. Slavinskyi, M. (2002). *Hortaiuchy storinky zhyttia. Zahovaiu v sertsі Ukrainu. Poeziia. Publitsystyka. Spohady. Memoirs*. Kyiv: Iunivers [in Ukrainian].
15. Studinskyi, K. (1936). Zustrich Olhy Kosachevoi z Melytonom Buchynskym v 1872. Do istorii uednannia Velykoi Ukrainy z Halychynoiu. *Nasha kultura*, 11, 731–738 [in Ukrainian].

16. Studynskyi, K. (1936). Zustrich Olhy Kosachevoi z Melytonom Buchynskym v 1872. Do istorii uednannia Velykoi Ukrainy z Halychynoiu. *Nasha kultura*, 12, 791–797 [in Ukrainian].

Valentyna PROKIP

«UNORDINARY» WOMAN OF IRON MANNERS: OLENA PCHILKA IN THE EYES OF HER CONTEMPORARIES (ON THE MATERIALS OF THE MEMOIRS ABOUT THE WRITER)

In the article, the author offers fragmentary memories about Olha Petrivna Drahomanova-Kosach on the eve of the 170th anniversary of her birth. The methodological basis of the work is the complex approach to understanding Olena Pchilka's personality in the light of the memories of her relatives, acquaintances, and colleagues. The relevance of the article is caused by the increasing interest of scholars in such memoirs in general and the need to study the life of Olena Pchilka as a writer, scientist, editor, publisher and an active public figure in particular. The author portrays Olha Drahomanova-Kosach emphasizing the basic human qualities of her character and with the aim of a further perspective of compiling her biography. The materials of the study will also help to deeper estimate Elena Pchilka, who is traditionally until nowadays, regarded only in the context of researching the life and literary activities of her daughter, Lesia Ukrainka.

Keywords: Olena Pchilka, biography, memoirs, contemporaries, family, portrait.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Мисак Наталія. «Молодіж не повинна укладатися в готові вже, вироблені шаблони . . .»: Михайло Грушевський та українське студентство	3
Трач Віра. «Гігієна є мірилом культури»: українські фахові кола та гігієнічний рух у Львові на початку ХХ століття	22
Надрага Марта. Бібліотечна сфера у Другій Речі Посполитій: законодавче регулювання (1923–1939)	45
Фіногенов Олег. Західноукраїнське товариство Ліги Націй: створення, статутні завдання, перші кроки на міжнародній арені	55
Онишко Леся. Голодомор 1932–1933 років в Україні: основні етапи поширення інформації.	66
Ruda Oksana. Educational issue in the Polish socialist party activities during the interwar years of the 20 th century	86
Пагіря Олександр. Співпраця чехословацьких військових і «Карпатської Січі» у протидії диверсійним акціям Польщі й Угорщини проти Карпатської України (1938–1939).	97
Стасюк Олександра. Політичні настрої західних українців під час виборчих кампаній повоєнного періоду	113
Ільницький Василь. Обставини загибелі провідника окружного проводу ОУН Закарпаття Дмитра Бандусяка	125
Муравський Олег. Галицька асамблея (1991): витоки, спекуляції, ухвали . . .	139
Артимишин Павло. «Газові війни» Російської Федерації та України 2006 та 2009 років: візії української суспільно-політичної думки	149
До 100-річчя ЗУНР	175
Ляскович Роман. Мобілізації українського населення до війська ЗУНР: організація, проблеми, наслідки (листопад-грудень 1918 року)	175
Стукаліна Надія, Лук'янченко Світлана. Військово-політичні успіхи та прорахунки органів державної влади і військового управління ЗУНР у битві за Львів у польсько-українській війні 1918–1919 років.	186
Губський Сергій. Становлення та діяльність військової авіації в українських арміях (1917–1920): історіографічний нарис.	196
Виздрик Віталій, Мельник Олександра. Аграрна політика уряду ЗУНР (ЗОУНР)	211
Олійник Сергій. Подільська сторінка історії Української Галицької армії у спогадах сучасників.	222

Borchuk Stepan, Zasytko Maryana. ZUNR (West Ukrainian People's Republic) in encyclopaedic editions.	238
Воєнна історія	247
Ткачук Андрій. Участь Збройних сил України в системі колективної безпеки в державній політиці незалежної України.	247
Постаті	257
Сова Андрій. Участь Івана Боберського в Науковому товаристві ім. Шевченка напередодні Першої світової війни.	257
Хома Іван. Євген Коновалець і Листопадовий чин у Львові	266
Середюк Марія. Від самостійницьких гасел до нормалізації: громадсько-політична діяльність Володимира Целевича (1931–1939)	274
Романюк Михайло. Василь Кук: до біографії Головного командира УПА (1941–1954).	284
МОВОЗНАВСТВО	293
Дидик-Меуш Ганна. Сполучуваність vs комбінаторика для розвитку історії української мови.	293
Сокіл Богдан. До проблеми функціонування української мови в судах Східної Галичини (на матеріалах засідань Галицького сейму)	304
Галайчук Володимир. Борщ у ритуально-обрядовій та магичній практиці поліщуків Чернігівщини (за польовими матеріалами)	313
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Гаврилів Тимофій. Територія само(в)пізнання: «Чар Марока» Софії Яблонської-Уден.	331
Прокіп Валентина. «Небуденна» жінка залізної вдачі: Олена Пчілка очима сучасників (на матеріалі спогадів про письменницю).	341
ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ	352
Пастух Тарас. [Рец.]: На перехресних стежках барокових перекладів	352
Козловський Сергій. [Рец.]: Перша українська військова енциклопедія: проект «Історія війн і військового мистецтва»	359
Кобиринка Галина, Рябець Людмила. [Рец.]: Наталя Хобзей і її стезя, закосичена науковими думками, рідними словами...	366